

CLAES-HENRIK SIVEN:

Var står nationalekonomin i dag?

I denna artikel redogör Claes-Henrik Siven, professor i nationalekonomi vid Stockholms Universitet, för de aktuella tendenserna i den moderna nationalekonomin.

Det finns tillfällen då vår verklighetsbild står i utpräglad kontrast mot verkligheten. Trettioalet – kanske i viss mån också tjugotalet – var en sådan tid, och då föddes också en ny nationalekonomi, keynesianismen. Huvudpunkten i keynesianismen var att marknadsekonomin kanske inte innehöll de självreglerande mekanismer som man förut trott. Sedan kom keynesianismen att segra, alla var keynesianer under 50- och 60-talen och en bit in på 70-talet. Och nu befinner vi oss åter i en brytningstid då de gamla "sanningarna" omprövas. Vad ligger bakom dessa förändringar? Vilka praktiska slutsatser kan man dra av de nya tankegångarna?

Kunskapsläget för 10 år sedan

Jag skall börja med att karaktärisera nationalekonomin i slutet av 60-talet. Det blir naturligtvis en grov generalisering som inte alla kan hålla med om. Den ekonomiska teorin var uppdelad i mikroteorin som beskrev marknadsmekanismen där prissystemet kontinuerligt skapar jämvikt på de olika marknaderna och makroteorin som förutsatte jämviktsbrist och ett stelt prissystem. Det fanns ingen egentlig brygga mellan mikroteorin och makroteorin. Detta var naturligtvis en avgörande svaghet eftersom konjunkturrörelserna, betalningsbalansproblemen, inflationsprocessen etc är ett resultat av de enskilda hushållens och företagens beteende. Och stämmer inte det som händer i detalj (mikro) med det som vi tror händer i stort

(makro), då måste det finnas någon avgörande lucka någonstans.

I slutet av 60-talet var man vidare optimistisk vad gäller möjligheterna att nå slutgiltiga resultat om ekonomins funktionssätt. Resultaten borde vara kvantitativa. Tanken var att man genom att estimerade stora ekonometriska modeller skulle kunna få exakt information om hur ekonomin fungerar. Denna information skulle kunna bilda underlag för den ekonomiska politiken. Den tankegången har också prisbelönats nyligen genom att L Klein fick nobelpriset för sina på den tiden epokgörande resultat.

Man var alltså på många sätt optimistisk under 60-talet men man var också pessimist, nämligen vad gäller marknadsekonomin funktionssätt. Man pekade på olika marknadsmisslyckanden som gjorde att prisbildningen inte skulle kunna fungera effektivt utan hjälp av offentliga ingrepp. En svårighet var fördelningsproblemen, att marknadsmekanismen kanske inte automatiskt ger den förmögenhets- och inkomstfördelning som man önskar sig. Man pekade bl a på att förekomsten av externa effekter, t ex miljöproblemen, innebär att marknadsmekanismen inte självständigt kunde åstadkomma en effektiv hushållning med ekonomins resurser. Det fanns därför starka argument för politiska ingrepp i marknadsmekanismen. Man trodde också att sådana ingrepp skulle kunna få den faktiskt avsedda effekten.

När det gäller stabiliseringspolitiken tänkte man sig att det offentliga skulle kunna utjämna konjunkturutvecklingen.

Efter de goda erfarenheterna från 60-talet var man mycket optimistisk på den punkten. Man hade i stort sett lyckats eliminera konjunktursvängningarna under efterkrigsperioden. En förklaring till detta trodde man var att den offentliga sektorn hade ökat i de flesta länderna och tagit en allt större andel av bruttonationalprodukten. Det ledde till att multiplikatorns storlek minskade och att ekonomierna blev mindre känsliga för olika störningar. Man ansåg sig äntligen ha funnit effektiva instrument som skulle utjämna konjunkturörelserna, skapa en bestående hög sysselsättning och låg inflationstakt.

Slutligen var gränslinjen mot de andra samhällsvetenskaperna mycket distinkt. Man gick inte utöver det område som marknadsekonomin innebar. Visserligen använde man sig av matematik och statistik som hjälpvetenskaper, men det var allt.

Nationalekonomin och övriga samhällsvetenskaper

Jag skall nu gå igenom vad som har hänt under de senaste 10–15 åren och börjar med nationalekonomins förhållande till de övriga samhällsvetenskaperna. Nationalekonomin har alltmer fått karaktären av en allmän samhällsvetenskap. Detta sammanhänger med att nationalekonomin egentligen inte är en vetenskap om ett visst område, marknadssystemet. I stället är nationalekonomin ytterst till sin karaktär ett sätt att tänka, att analysera problem. Utgångspunkten är en föreställning om att

människor ytterst (eller innerst) är rationella.

Man började allt mer att koppla ihop ekonomiska resonemang med fenomen som man förut inte hade behandlat. En sådan hopkoppling är försöken att förena analysen av det ekonomiska systemet med det ekologiska systemet. En person som har gett viktiga bidrag här är Karl Göran Mähler.

Ett annat område som är lite udda för en traditionell nationalekonom är brottsligheten och brottets ekonomi. Gary Becker har försökt tillämpa traditionell ekonomisk analys på brottslingarnas verksamhet och vilka effekter som olika policyåtgärder kan ha på brottsutvecklingen.

Ett ytterligare exempel är tidens ekonomi. Nationalekonomerna tänkte sig ursprungligen att hushållens konsumtion av varor var målet för verksamheten. Gary Becker och Staffan Burenstam Linder har gått vidare och analyserat hur hushållen fördelar tiden på produktion inom hemmet och att inköp av varor (konsumtionen i traditionell bemärkelse) egentligen bara är starten på en hel process.

Man har ~~to~~ analyserat äktenskapets ekonomi. Det är återigen Gary Becker som har funderat på varför människor gifter sig med varandra, vem man gifter sig med och hur många barn man skaffar sig.

Vi har den nya konsumtionsteorin som Kelvin Lancaster står för. Han tänker sig att det man konsumerar ytterst inte är varor utan egenskaperna hos varorna och dem kombinerar man ihop på olika sätt till slutprodukter. Slutprodukterna är alltså

inte de varor man köper. Det kan låta abstrakt, men resonemanget är mycket fruktbart, det går bl a att förklara varför vi har så stort varusortiment med varor som har ganska likvärdiga egenskaper.

Den viktigaste inbrytningen på de andra samhällsvetenskapernas område är emellertid public choiceteorin. Här försöker man förklara den politiska processen med likartade resonemang som förut har använts för att förklara hushållens och företagens beteende. Hur fungerar egentligen den politiska mekanismen? Vad är det som avgör vilket parti som vinner? Hur kommer det partiet i sin tur att bedriva sin politik? Hur sker samspelet mellan verken och regeringen, mellan de stora organisationerna och regeringen? På vilket sätt kommer spelet mellan de olika partierna att påverka utformningen av den ekonomiska politiken?

Man kan fråga sig hur fruktbart det är att tillämpa ekonomisk teori på områden som ligger långt utanför de traditionella. Är rationalitetspostulatet, som är kärnan i ekonomisk teori, användbart? Är brottslingar rationella? Vore de rationella skulle de väl inte begå brott? Det är i alla fall en reaktion som är ganska naturlig innan man har tänkt igenom problemet. Fattas äktenskap som kalkylerade beslut? Funderar man igenom fördelar och nackdelar innan man tar det avgörande steget eller är det emotionerna som är det viktigaste i förloppet? Man kan ju mycket väl tänka sig att analysera de småländska bondeäktenskapen på 1800-talet med utgångspunkt från ekonomisk teori men hur är det

i våra dagar? Ett svar är att människor reagerar emotionellt men att slutresultatet ändå kan beskrivas som om de faktiskt kalkylerade.

Det är tex möjligt att förklara den ökade kvinnliga förvärvsfrekvensen under 60-talet och 70-talet med utgångspunkt från den teori som Gary Becker har presenterat. Det är ett sätt att svara på frågan. Men säg att man ändå tycker att det är otillfredsställande att utgå från förutsättningar som uppenbarligen inte är uppfyllda i verkligheten, även om slutresultatet ger en bra beskrivning av hur verkligheten faktiskt fungerar. Då har nationalekonomerna ett svar även på den frågan. Svaret är att det egentligen inte är särskilt rationellt att vara rationell. Med det menar vi rationalitet i den meningen att man verkligen samlar in all möjlig information, fullständigt tänker igenom problemet och kalkylerar innan man fattar sina beslut. Dessa kostnader bör vägas mot de förbättringar av besluten som kan åstadkommas. Det är därför inte säkert att verklig rationalitet alltid innebär fullständigt genomtänkta beslut. Så rationellt beteende kan mycket väl representeras av tumregler, konventioner, rutiner, seder och något som jag kommer in på längre fram, implicita kontrakt.

Nationalekonomins inre struktur

En av de viktigaste sakerna som har hänt under 70-talet är att nationalekonomin har blivit mer sammanhängande än den var förut. Tidigare fanns det egentligen

inget samband mellan de båda huvuddelarna av nationalekonomin, mikroteorin och makroteorin. Vi var för 10–15 år sedan oerhört skickliga på att analysera och lösa speciella problem, men vi hade ingen vision av de stora sammanhangen. Att vi nu har kommit så pass långt mot en enhetlig syn på den ekonomiska mekanismens funktionssätt beror på att frågan om rationalitet har kommit in på ett väsentligt sätt i analysen. Det är en av nycklarna till att vi har lyckats binda ihop de olika delarna av nationalekonomin.

En av de viktiga impulserna till att vi började bygga ihop mikroteorin och makroteorin var upptäckten av phillipskurvan. Phillipskurvan anger ett negativt samband mellan arbetslösheten och inflationen. I en högkonjunktur vandrar vi uppåt längs phillipskurvan, arbetslösheten faller och inflationen stiger. Phillipskurvan upptäcktes av en engelsk ekonom som i slutet av 50-talet gjorde en undersökning av sambandet mellan arbetslöshet och lönestegringar i England för en hundraårsperiod, alltså ungefär från 1860 till 1955. Det visade sig att phillips sambandet var förvånansvärt stabilt för Englands del trots att så oerhört mycket hade hänt i den engelska ekonomin under hundraårsperioden.

Phillipskurvan kan man inte förklara med utgångspunkt från traditionell mikroteori. Den förutsätter ju att alla marknaderna är i jämvikt och att det i princip inte förekommer någon arbetslöshet. Man kan egentligen inte förklara den med utgångspunkt från keynesiansk teori heller. För den bygger ju strikt på att priserna är fasta

och att vi inte kan ha någon inflation. Lösningen kom när man explicit tog hänsyn till att marknaderna inte fungerar perfekt, på grund av bristande information. På arbetsmarknaderna kan företagen inte omedelbart rekrytera den arbetskraft de behöver, och de arbetslösa finna ett lämpligt arbete. Sökprocesserna som försiggår på arbetsmarknaden är av avgörande betydelse för arbetslösheten, i varje fall friktions- och strukturarbetslösheten, och det faktum att de också är hopkopplade med prisstegringar och lönestegringar har ytterst att göra med de felaktiga beslut som företagen fattar på grund av sin bristande information. Den nya teorin som framför allt gällde hur arbetsmarknaderna fungerar är av stor betydelse för analysen av arbetsmarknadspolitikens utformning och verkningar. Teorin har fått ett mycket starkt inflytande på i varje fall offentliga utredningar av arbetsmarknadspolitikens verkningar. Om den har påverkat arbetsmarknadspolitikens utformning är en annan fråga.

Ursprungligen trodde man att det förelåg ett fast samband mellan inflationstakt och arbetslöshet. Phillips resultat tydde ju också på det. Det skulle i sin tur innebära att politikerna hade en meny som de kunde välja mellan. Vissa politiker, skall vi säga av mera borgerlig extraktion, kanske ville välja en punkt på phillipskurvan med låg inflationstakt men förhållandevis hög arbetslöshet, medan andra, skall vi säga socialistiska politiker, kanske skulle välja en punkt lite högre upp på phillipskurvan med lägre arbetslöshet men också högre

inflationstakt. Nu vet vi att den verklighet som gällde för England under en 100-årsperiod kom att radikalt brytas under 70-talet. 70-talets utveckling innebar ju inte att vi vandrade uppåt eller neråt längs en fast phillipskurva utan successiva ökningar både av inflationen och av arbetslösheten. Man kan fråga sig vad det berodde på.

Det finns många fakta som tyder på att arbetslösheten på lång sikt är oberoende av inflationen, dvs att den reala ekonomin (arbetslösheten, nationalprodukten etc), på längre sikt är oberoende av inflationstakten. Den långsiktiga arbetslösheten går inte att komma ifrån. Försöker vi att genom stabiliseringspolitiska åtgärder sänka arbetslösheten under den "naturliga" arbetslösheten genom att öka den aggregerade efterfrågan så stiger den faktiska inflationstakten i förhållande till det ursprungliga läget. Men om den faktiska inflationen stiger så kommer också inflationsförväntningarna att påverkas. Och det är ytterst inflationsförväntningarna som avgör läget på phillipskurvan. Phillipskurvan kommer att förskjutas uppåt och vi får en ny högre liggande phillipskurva. Det går alltså inte att med stabiliseringspolitiska åtgärder långsiktigt sänka arbetslösheten. På sikt får vi en högre inflationstakt men går tillbaka till den ursprungliga arbetslöshetsnivån.

Det kan tyckas som en ganska pessimistisk slutsats men det är klart att man genom olika åtgärder direkt kan påverka den "naturliga" arbetslösheten. Många tror att man kan göra det med arbetsmark-

nadspolitiska åtgärder. Jag är inte så säker på den punkten. Men man kan nog tänka sig att olika åtgärder som förbättrar ekonomins funktionssätt skulle kunna minska den "naturliga" arbetslösheten.

Vid en diskussion av hur nationalekonomins inre struktur har utvecklats under de sista 10 åren är en viktig fråga om vi i dag har ett bättre underlag för den keynesianska teorin än tidigare. En allmän observation är att lönestrukturen i perioder av låg inflationstakt är relativt låst. Lönerna är i varje fall inte rörliga nedåt och företagen tenderar också i det längsta att behålla sin arbetskraft. Det gäller även i ekonomier som inte är präglade av kollektivavtal och åmanlagar. Frågan om det finns någon rationell förklaring till lönestelheten besvaras av teorin för implicita kontrakt. Man har också lyckats binda ihop mikroteorin och den keynesianska makroteorin genom att visa att rationellt beteende i visst fall faktiskt kan leda till de reaktioner som den keynesianska teorin förutsäger. Det innebär att vi har fått en bättre underbyggnad för keynesianismen. Frågan är emellertid om denna teori ger en bra beskrivning av hur ekonomin fungerar i praktiken. Ett möjligt svar är att på kort sikt fungerar ekonomin enligt den keynesianska mekanismen. Då hinner nämligen inte priser och löner ändra sig särskilt mycket i samband med olika störningar. Utfallet blir i stället variationer i sysselsättningen och i den reala nationalinkomsten. Men på lite längre sikt tar prisrörelserna överhanden.

Om keynesianismen är dålig på att för-

klara prisrörelserna så är monetarismen desto bättre på det. Utmärkande för monetarismen är framför allt tre saker. För det första en tro på att marknadsmekanismen fungerar, för det andra förutsätts penningmängdens ökningstakt vara av central betydelse för inflationen, åtminstone på lite längre sikt, och för det tredje en stark skepticism inför möjligheten att bedriva en aktiv stabiliseringspolitik.

Detta är ju egentligen en beskrivning av attityder, inte en beskrivning av en teori. Och faktum är att det är svårt att fånga in monetarismen i en strikt teori vilket man kan göra med keynesianismen. I själva verket utgick keynesianerna och monetaristerna ursprungligen från precis samma modell, nämligen en enkel multiplikatormodell utvidgad till att ta hänsyn till de finansiella marknaderna, den sk IS-LM-modellen. Kontroversen gällde alltså inte verklighetsbeskrivningen i stort, utan mer de detaljerade egenskaperna hos IS-LM-modellen. Man grälade om investeringarna var räntekänsliga, om efterfrågans på pengar ränteelasticitet osv. Och för att avgöra diskussionen försökte man ta reda på hur sambanden rent kvantitativt såg ut. Det visade sig då att monetaristerna och keynesianerna hade olika preferenser, keynesianerna ville helst utgå från mycket stora ekonomiska modeller med många marknader, medan monetaristerna helst ville utgå från små modeller med få marknader.

Sammanfattningsvis finns det något diffust och vagt över monetarismen. Det verkar som om man menar att det kanske är

omöjligt att säga exakt hur ekonomin fungerar, därav motviljan att arbeta med stora ekonometriska modeller som i detalj fångar sambanden. Detta skall inte ses som kritik mot monetaristerna. Det kan ju faktiskt förhålla sig så att verkligheten ändras om man får mer kunskap om den. Jag skall ge ett exempel. Herman Kahn är världens kanske främste framtidsforskare. Han förutsade inte oljekrisen. Men hade Kahn i god tid förutsagt den så hade den inte kommit, i varje fall inte på det sätt som den kom. Det kan alltså vara så att kunskapen om verkligheten också ändrar verkligheten, det kommer vi tillbaka till längre fram.

Slutsatsen för den ekonomiska politiken

Därmed är jag inne på vad den nya verklighetsbilden ger för förutsättningar för den ekonomiska politiken. Vad tror vi om möjligheten att bedriva ekonomisk politik? Vad gäller för inkomst/allokeringspolitiken resp stabiliseringspolitiken? De frågorna går det inte att ge något riktigt bra svar på och det beror på två saker. För det första är meningarna fortfarande ganska delade. För det andra är vi i mitten av en forskningsprocess som inte på långa vägar är avslutad. Vi har många goda delresultat, men vi kan fortfarande inte riktigt binda ihop dem till något helt slutgiltigt. Svårigheterna att förklara detta beror också på att en mera grundläggande attityd är inblandad. Frågan är alltså om världen är enkel, om den går att beskriva på ett en-

kelt sätt eller om den är mycket komplicerad. Men jag skall i alla fall börja med att ta upp allokeringspolitiken.

Med allokeringspolitik menar vi ungefär industri-, energi- och miljöpolitik. Det som har hänt på området är att vi inte längre tror att man genom politiska beslut skall kunna fatta avsevärt mycket bättre avgöranden än vad marknadsmekanismen åstadkommer. Det beror inte på att de ekonomer som under 60-talet analyserade marknadsmekanismen och pekade på olika brister, olika misslyckanden i marknadsmekanismen, skulle ha fel. Snarare beror det på att vi har upptäckt bristerna i den politiska beslutsprocessen, och mer explicit fått in den i analysen. Det innebär naturligtvis inte att man inte skall bedriva industripolitik, energipolitik eller miljöpolitik, men det innebär i varje fall att man bör fundera igenom mera exakt vad man egentligen ger sig in på.

Jag tror att det som i det här landet slutgiltigt fick många att förlora tron på att man genom politiska åtgärder skulle kunna åstadkomma väsentliga resultat var Stålverk-80-diskussionen.

Inkomstfördelningspolitiken är det svårare att yttra sig om än allokeringspolitiken. Det beror på att det här ytterst är fråga om värderingar och attityder, inte om rationell analys. Men man kan ändå säga att om man vill uppnå vissa inkomstfördelningspolitiska mål så läggs numera tonvikten vid andra faktorer än förut. Vi lägger mindre tonvikt vid tex transferringar och skattesystem, och mer vid långsiktiga åtgärder, tex utbildningspolitiken.

Så har vi slutligen stabiliseringspolitiken. Man kan för det första fråga sig om det överhuvud taget behövs stabiliseringspolitik. Sköter inte ekonomin sig själv? Ett av de avgörande skälen till att de flesta kom att omfatta keynesianska idéer från 30-talet och framåt var den stora världsdepressionen. Nu finns det starka indicier på att världsdepressionen på 30-talet inte berodde på att marknadsmekanismen hade misslyckats utan på en felaktig penningpolitik i USA i förening med det dåtida internationella finansiella systemets uppbyggnad. Är detta riktigt så förvagas argumentet för en aktiv stabiliseringspolitik.

Milton Friedman har länge föreslagit att man inte skall bedriva en aktiv penning- och finanspolitik utan i stället en stabil politik, t.ex. öka penningmängden med 5-6 % per år.

En möjlig anledning till kravet på stabilitet är att fördröjningarna i samhällsekonomi är så långa att det helt enkelt inte går att parera de olika konjunkturstörningarna. Säg att det tar två år från det att man vidtar en ekonomisk-politisk åtgärd tills inflationstakten och sysselsättningen påverkas. I så fall är det kanske omöjligt att påverka konjunktursvängningarna. Det blir i stället en stor risk för att konjunkturförloppet accentueras. Här i Sverige har vi i varje fall två ekonometriska modeller, som antyder detta resultat. Den ena är step-one-modellen, och det andra är Bo Axells makromodell som båda förutsäger mycket långa fördröjningar. Vidare är ramarna för stabiliseringspolitiken

mycket snäva. Jag var inne på det tidigare när jag talade om den långsiktiga phillipskurvan. Vi kanske har en naturlig "arbetslöshet", en jämviktsarbetslöshet, som i varje fall på sikt inte kan påverkas.

Det enda som händer är att inflationstakten ändras.

Men inte ens inflationstakten kan säkert påverkas genom ekonomisk politik. I ett litet land av Sveriges typ importerar vi i stor utsträckning inflationen utifrån. Hur det är med den saken beror på flera faktorer. En faktor är valutasystemet. Fram till 1973 var de olika ländernas valutor sammankopplade via paritetskurser mot dollarn (Brieton-Woods-systemet). Då kunde man på längre sikt inte avvika från den inflationstakt som var given av den yttre utvecklingen och som beskrivs av EFO-modellen. Nu är det klart att vi i dag har en helt annan frihet än vad vi hade 1973 och tidigare. Vi har ju lämnat det låsta systemet. Vi gick först in i ormen och nu är vi inne i korgen. Det innebär att de praktiska möjligheterna att ändra på valutakursen är mycket större än vad de var tidigare. Det leder i sin tur till att vi faktiskt skulle kunna hålla lägre inflationstakt än vad de andra länderna håller. Det motsvaras valutatekniskt av att vi successivt apprecierar kronan. Nu tror jag inte att det är möjligt. Jag skall inte gå in på det närmare men det finns anledningar att tro att den ökade friheten snarare kommer att innebära en långsiktigt högre inflationstakt för Sveriges del.

Det finns ett ytterligare argument som talar för att det kanske inte går att bedriva

en aktiv stabiliseringspolitik, sammanfattat med beteckningen "rationella förväntningar". Det kan illustreras med utgångspunkt från den långsiktiga phillipskurvan. Säg att vi i utgångsläget har den "naturliga" arbetslösheten och en viss inflationstakt. Antag att vi försöker att minska arbetslösheten genom att spä på efterfrågan. Då vandrar vi uppåt längs phillipskurvan och så småningom förstärks inflationsförväntningarna. Men vi kan i varje fall temporärt sänka arbetslösheten genom att föra en expansiv ekonomisk politik.

Men antag nu att förväntningarna ändras så snabbt att vi omedelbart kommer upp till den högre inflationstakten, men behåller den ursprungliga arbetslösheten. Säg att allmänheten, hushållen och företagen, korrekt förutsäger vilka åtgärder som det offentliga kommer att tillgripa och anpassar sig till åtgärderna genom att öka sina pris- och lönekrav. I så fall finns det inte ens på kort sikt möjligheter att påverka den reala ekonomin utan det enda som händer är att inflationstakten ökar.

Om alla tillräckligt tidigt och tillräckligt exakt förutsäger det offentliga agerande, lär sig hur politikerna reagerar i olika situationer, så kortsluts hela systemet. Det

blir omöjligt att bedriva en aktiv stabiliseringspolitik.

Vi har egentligen ett slags spel mellan statsmakterna, organisationerna, företagen etc och det spelet leder till ett resultat som innebär att man i ekonomisk politik inte kan göra någonting om inte den ekonomiska politiken är helt oväntad. Karl-Olof Faxén berörde detta i sin doktorsavhandling för 20 år sedan, men då var idén för tidigt väckt. I dag är det i varje fall ett viktigt inslag i den ekonomiska teoretiska debatten.

Nu skall man inte dra alltför pessimistiska slutsatser av de problem som jag pekat på ovan. Det finns förutsättningar att bedriva en framgångsrik stabiliseringspolitik men vi måste på ett bättre sätt än förut ta hänsyn till de långsiktiga konsekvenserna av denna. Problemen med den aktiva stabiliseringspolitiken ligger främst på ett annat plan och det är det politiska problemet. Men hur den politiska beslutsprocessen fungerar och vad den ger för förutsättningar för möjligheterna att bedriva en rationell ekonomisk politik är en annan och mycket mer komplicerad historia.